

L'heraldica medieval a la Seu de Mallorca*

BARTOMEU BESTARD CLADERA

Les catedrals sempre foren grans dipòsits de peces heràldiques, tant de tipus eclesiàstic, com de caire civil -ara ho veurem-. No passa el mateix amb els militars o cavallers medievals que sempre preferiren enterrar-se a convents o a altres esglésies. L'heraldica eclesiàstica es generalitza a partir del segle XIII i pel que hem pogut constatar, a la Mallorca medieval, almanco els bisbes i canonges, empren les armes de la seva família, emperò no les empren plenes, sinó que introdueixen una brisura. Tenim el cas del canonge Esperandéu Espanyol¹ (ca. 1474) i el cas del bisbe Antoni Galiana (1363-1375), el primer augmenta el nombre d'ocells -de tres passa a quatre-, varia la seva composició i afegeix una peça heràldica: el peu; el segon converteix la losange -peça que defineix l'escut de la seva família- i la converteix en un escacat, forma, per altra banda, molt comuna de brisar a Catalunya i Mallorca.² Pel que fa als escuts gentilicis cal dir que la seva presència a llocs religiosos es deu a tres raons molt diferents: per patronats, per sepultures i per donacions. Les famílies que tenen blasonada la capella o altar amb les seves armes, pel primer cas, no fan més que recordar amb orgull que són les fundadores de tal patronat. Pel que fa al segon cas, correspon als enterraments dins els temples, i es deu a l'adquisició dels drets de poder romandre enterrat dins el temple -a la Seu tenim varis exemples d'època medieval-.³ Finalment, la tercera raó obeeix a una concessió especial derivada d'una important donació, bé pel seu donat o pels serveis excepcionals, o pel generós benefici per a la institució. Tindrem ocasió de veure que a la Seu, la presència dels escuts es deu als tres tipus de raons. Per altre part veurem que les armes eclesiàstiques porten, a més de les armes pròpies, un timbre que representa el seu rang dins la jerarquia de l'Església. A la Seu hem trobat de dos tipus,⁴ concretament el bàcul, signe del bisbe, i el bàcul enrevoltat d'un sudari, signe d'abat.

Nombrosos són els treballs monogràfics que s'han fet sobre la Seu de Mallorca, emperò mai s'havia fet un estudi heràldic acurat dels escuts que allà es localitzen. Va ésser el doctor P. de Montaner qui per primera vegada donà llum a un estudi heràldic rigorós.⁵ Aquí presentem una nova aportació per a l'estudi i catalogació de les peces heràldiques que són acollides pel temple, centrant-nos en els escuts pertanyents al període medieval.

En primer lloc, envoltant la rosassa gran, localitzam quatre escuts de pedra, tots iguals, el contorn dels quals està realitzat a la manera francesa i, al cap, porta una "ansa"

* Agraïxo al canonge D. Sebastià Arrom, als escolans de la Seu i a Martí Vadell del Museu de la Catedral la seva amabilitat per deixar-me passejar per l'interior de la Seu i fotografiar els escuts. Esper que les molèsties que els hi pugui haver ocasionat es vegin recompensades, al manco en part, amb aquest modest article.

¹ Pel cas d'Esperandéu Espanyol B. BESTARD: "L'heraldica a Mallorca i el seu context iconogràfic, segles XV-XVI", *XVIII Jornades d'Estudis Locals*, IEB, Palma, 1999 (en premsa).

² Passa amb l'escut dels Ermengols, Munyo, Salfores, Tagamanent entre d'altres.

³ Ja ho adverteix el Dr. D. Pedro DE MONTANER: "Blasones y personas en la Catedral", *La Catedral de Mallorca*, Palma, 1995, 327-340.

⁴ En realitat són tres, un darrer tipus s'ha trobat a un bagul policromat localitzat a la cripta de la capella de Sant Bernat. Agraïxo la informació als directors de la excavació arqueològica de la Seu, la Dra. Margalida Orfila i l'arqueòleg Mateu Riera.

⁵ Pedro DE MONTANER: "Blasones y personas en la Catedral", 327-340.

(fig. 1). Aquest tipus de contorn és molt usat durant els segles XIII i XIV.⁶ En haver perdut els colors la descripció de les pedres armeres es simplifica de la següent manera: sobre el camper, sembrat de creus. Aquestes armes corresponen al llinatge Cruïlles.⁷ Sabem que Gilabert de Cruïlles participà a la conquesta de Mallorca. Els seus descendents tingueren relació amb l'Illa almanco al llarg del segle XIV com per exemple Gilabert V de Cruïlles († 1348) que es casà amb Constança, filla natural del rei Sanxo I de Mallorca,⁸ o també el cas de Mossèn Gilabert de Cruïlles, governador del Rosselló, que a l'any 1374, arribà a Mallorca enviat pel rei per tal de preparar l'armament de tres galeres destinades a socórrer a Sardenya.⁹ Segons Domenge, el primer tram de la nau central fou construït entre el 1370 i el 1374¹⁰ i per tant la rosassa es degué construir per aquestes dates. Així, no es aventurat el pensar que el mur que sosté la rosassa fos finançat per Gilabert de Cruïlles V, col·locant-se així les seves armes. Tenim altres casos en que algú fa donació de diners per l'obra de la Seu i les seves armes, o sepulcre, no es realitzen fins uns anys després de la seva mort. És el cas del bisbe Antoni Galiana, qui finançà les obres de la capella de Sant Salvador -on està enterrat- i el segon tram de la nau lateral (part de l'epístola), on podem veure el seu escut escacat.¹¹ És conegut el gran esforç econòmic per a la fàbrica que féu el primer bisbe oriünd de Mallorca qui morí el 1375, la qual cosa no li permeté veure les seves armes col·locades.¹² També cal tenir en compte que altres membres bastards de la casa reial mallorquina col·locaren els seus blasons a la Capella Reial. Tenim l'exemple d'Esclarmonda († 1371) de Mallorca, filla de Sanxo de Mallorca -qui era fill natural de Ferran, germà del rei Sanxo I de Mallorca- casada amb Artal de Foces, Senyor de Cabrera i Governador del Regne

6 Aquests contorns els podem observar a nombrosos sepulcres de Catalunya: Al sepulcre d'Eliarda d'Anglesola (1258) al monestir de Vallbona de les Monges; al sepulcre de Pere Salbà (1300) al monestir de Santes Creus; al sepulcre de Berenguer de Talamanca (1325) que es troba a l'església parroquial de Talamanca (Bages); al sepulcre de Guillem de Viladecavalls (1331) a Montserrat. A Mallorca trobam exemples d'aquests tipus de contorn als escuts -han estat mutilats i no es poden reconèixer les peces heràldiques- que apareixen a les claus de volta de capella de Sant Llorenç de la parròquia de Santa Creu (segle XIV) de Palma; a un escut que es troba a un dels murs exteriors de la parròquia de Santa Eulàlia (escut amb quaters: 1 i 4 mont floronat; 2 i 3 flor de lis), o a la mateixa Catedral, les dues claus de volta que porten l'escut del llinatge Galiana (segona meitat del segle XIV), és a dir, la clau que tanca la capella del bisbe Galiana i la que tanca el segon tram de la nau lateral de l'epístola.

7 Ja ho adverteix el doctor J. Domenge quan afirma que *segons G. Mateu, A. de Galiana ordenà la construcció de la rosassa de la nau major. Sembla que per fer aquesta afirmació es recolza en l'heràldica que hi ha als panys de paret que envolten la rosassa. Cal dir, però, que aquests escuts corresponen segurament a la família dels Cruïlles i no als Galiana.* J. DOMENGE: *L'obra de la Seu. El procés de construcció de la catedral de Mallorca en el tres-cents*, IEB, Palma, 1997, 95, nota 76].

8 AAVV: *Els reis de Mallorca i el seu poble*, Palma, 1983.

9 J. M. QUADRADO: "Carta al rey D. Pedro IV sobre los aprestos del Duque de Anjou para posesionarse del Reino de Mallorca", *BSAL*, II, Palma, 1887, 52.

10 J. DOMENGE: *L'obra de la Seu. ...*, figures 15 i 16.

11 Hi ha sis escuts del bisbe Galiana: el que es troba a la clau de la capella ha perdut tot el color; l'escut que hi ha a la clau del segon tram de la nau central només conserva l'esmail de sable; en canvi, els escuts pintats al sepulcre del bisbe, concretament a una de les trompes de la capella, conserven l'escacat de gules i sable. Finalment trobam dos escuts a sengles costats de la part superior del sepulcre, els quals es presenten també amb un escacat de gules i sable. Si aquests últims són realment els esmalts originals de l'escut, estam davant una infracció de les normes del blasó, car sempre cal alternar els esmalts i els metalls. Per altra banda, sorprèn com identifica J.M. Bover al seu *Nobiliario* les armes dels Galiana *un escudo lleno de losanges de oro en campo encarnado* [J. M. BOVER: *Nobiliario Mallorquín*, Palma, 1996, (1ª ed. 1850), 189.]. Desconeixem d'on va treure aquesta informació. Antoni Furió també afirma que les armes de Galiana són un escut en losange d'argent i de gules, *alguno ha opinado si este prelado* [A. Galiana] *costearia la capilla y bóveda fronteriza; por verse en sus llaves un escudo ajedrezado; pero el blason de los Galianas es lonsangeado de plata y gules, lo que demuestra que si se asemejan los escudos, hay entre ellos bastante diferencia* [A. FURIÓ: *Panorama de las Islas Baleares*, Palma 1840, 47.]. En el cas de que l'escut dels Galiana sigui un losanjat d'argent i de gules, caldria entendre que els escuts del bisbe que trobam a la Seu corresponen a una brisura de les armes plenes del Galiana, de fet, ja ho advertíem abans, no seria la primera vegada que ens trobam amb un cas en el que un personatge religiós brisa les armes plenes del seu llinatge. En definitiva pensam que l'escut del bisbe Galiana en el seu estat original responia a la descripció: escacat d'argent i de gules, i per tant el color sable que ens apareix actualment a l'escut originàriament era d'argent. No és la primera vegada que observam, degut al pas del temps, l'oxidació de l'argent el qual esdevé sable. B. BESTARD; M. L. ALOMAR: "Els escuts medievals de Can Feliu", *V Congrés de Patrimoni*, Palma, 1999, 192.

12 J. DOMENGE: *L'obra de la Seu. ...*, 156-57.

de Mallorca entre 1355 i 1358, la qual roman enterrada a la Capella Reial de la Seu,¹³ la qual blasonà la seva tomba amb quatre escuts dels quals parlarem més endavant. També tenim notícies de l'infant Pagà de Mallorca, germà bastard del rei Jaume III, qui fou enterrat en 1368 a la capella de St. Pere de la Seu i el seu desaparegut sepulcre segurament portava les seves armes.¹⁴

No disposam de més dades que ens puguin aportar notícies més exactes sobre la col·locació dels quatre escuts que flanquegen la gran rosassa de la Seu referents al llinatge Cruïlles, en tot cas, el simple fet que hi siguin demostra la importància d'aquest llinatge per a la construcció de la Seu durant el segle XIV.

Com hem dit, a la Capella Reial hi ha enterrada Esclarmonda de Mallorca. La làpida sepulcral, molt deteriorada, representa la seva figura en posició jacent, una inscripció en lletra gòtica l'acompanya.¹⁵ A més, quatre escuts blasonen la làpida la descripció dels quals és la següent: els escuts flanquegen la figura col·locats dos a cada costat i un damunt l'altre. Els dos senyals de la part superior són iguals i representen les armes de la casa dels reis de Mallorca, és a dir, cinc pals -no hi ha colors ni metalls-. A sota de cada escut reial apareixen dos escuts diferents. El primer per l'esquerra es descriu com cinc pals amb una banda, mentre que el segon, malgrat gairebé no es pot destriar degut al seu mal estat de conservació, es descriu com un escut quarterat, on en el primer i quart apareix d'atzur una falç d'argent, i al segon i tercer d'argent un boc d'atzur, vorada amb vuit peces. Això ho podem veure a una de les portades d'un llibre de 1358 conservat a l'Arxiu del Regne de Mallorca¹⁶ (fig. 2). Aquest dos escuts corresponen a Esclarmonda i el seu marit Artal de Foces, cavaller i lloctinent General de l'Illa de Mallorca entre 1355 i 1358. Per tant, veiem, a la part superior les armes reials que el que fan es legitimar les armes que hi ha a sota de la noble dama i del seu marit i cavaller Artal. Criden l'atenció les armes d'Esclarmonda, els pals reials amb la banda, tal com apareix ara l'escut de la nostra comunitat autònoma i que pel que sembla féu utilitzar per primera vegada Jaume III en el seu darrer testament l'any 1349,¹⁷ substituint l'anterior -els dels cinc pals de gules i d'or- per un de igual afegint-hi una banda d'atzur. Per quina raó l'escultor de la làpida de dona Esclarmonda interpreta l'escut dels cinc pals com les armes reials i l'escut palat amb banda com el de la noble dama? No és, segons alguns historiadors, l'escut palat amb banda l'escut reial?, quina raó tingué Jaume III per, de cop i volta canviar el disseny heràldic del seu escut?. I el problema de les armes reials mallorquines no acaba aquí, car sorgeix un altre a l'hora de determinar el nombre de pals de gules sobre fons d'or que hi ha l'escut, problema del que tractarem més avall. En tot cas, volem posar en evidència que la qüestió de les armes reials mallorquines no està ni molt manco tancada, i els estudis que s'han fet fins ara deixen moltes qüestions sense aclarir.

¹³ G. LLOMPART: "La población medieval del subsuelo de la Catedral", *La Catedral de Mallorca*, Palma, 1995, 75-90.

¹⁴ Pagà de Mallorca, al igual que el seu germà, Jaume III, morí a la batalla de Lluçmajor. En un primer moment fou enterrat a la parròquia de Lluçmajor i el 1368 fou traslladat a la capella de St. Pere de la Seu. El seu sepulcre desaparegué amb l'incendi que es produí a la capella el 1819 [G. LLOMPART: "La población medieval del subsuelo de la Catedral", 81].

¹⁵ En 1904, el pare Mateu Rotger aconseguí fer la seva transcripció i posterior traducció: "Aquí reposa la noble dama Esclarmunda, hija del noble varón Sanç de Mallorca y esposa del noble varón Artal de Foces, caballero, que acabó sus días el 16 de julio del año 1371 [G. LLOMPART: "La población medieval del subsuelo de la Catedral", 81].

¹⁶ ARM, AH. S. 20.

¹⁷ Bartomeu FONT OBRADOR: "Un emblema històric com a símbol representatiu del nostre poble", *L'escut de les Illes Balears*, Palma, 1989, 11-14.

Un altre conjunt heràldic el localitzam al segon tram de la nau major, concretament als murs laterals els quals presenten sengles vitralls. Es tracta de les armes de Pere Cima¹⁸ qui, dos anys després de la mort d'Antoni Galiana (†1375), esdevingué bisbe de Mallorca (1377-†1390). A cada un dels vitralls apareixen quatre escuts que els flanquegen, tenint així un total de vuit escuts dins aquest segon tram. En realitat fins al segle XVIII n'hi hagué nou, car la clau que tanca la segona volta també presentava les mateixes armes.¹⁹ L'estat de les pedres armeres, malgrat hagin perdut la seva policromia, és bona la qual cosa ens permet fer la següent descripció: sobre el camper²⁰ un arbre arrancat de tres branques, a l'esquena de l'escut, en pal, un bàcul, fent referència a la condició del propietari. El mateix escut el trobam a l'exterior del temple, concretament a un dels pinacles del primer contrafort -començant pel cap de l'església- de la cara nord (fig. 3)

En el mateix contrafort de la cara nord, com també el de la cara sud, hi apareixen dos escuts on hi ha representades les armes de la casa reial mallorquina i les de la Universitat les quals foren realitzades per l'imaginari Llorenç Tosquella.²¹ El primer, el reial, apareix amb cinc pals, mentre que el de la Universitat apareix quarterat: al primer i quart es posen les armes reials, és a dir, cinc pals; al segon i tercer troben el Castell Reial amb cinc torres merletades i al peu de l'escut el mar ondejat. És conegut que els reis de Mallorca, al formar part d'una branca secundària de la casa dinàstica de Barcelona, portaven com a senyal cinc pals, és a dir, un escut brisat dels reis d'Aragó. Aquests cinc pals s'han interpretat com a tres pals de gules sobre camper d'or. Aquesta interpretació es veu confirmada per les bigues dels enteixinats que es conserven a algunes de les cases més antigues de Palma, on, al conservar-se els colors i els metalls es pot veure que sobre camper d'or hi ha tres pals de gules. Ara bé, també trobem altres exemples on, a escuts de cinc pals, els colors i els metalls s'inverteixen, és a dir, sobre camper d'or, dos pals de gules. És el cas d'un dels escuts en pedra policroma -amb un estat de conservació excepcional- que es localitza al dosseret que aixopluga la figura de l'arcàngel Sant Gabriel ubicat al mur nord de la Capella Reial -realitzat entre 1327 i 1340-. L'escut que fa de clau de volta del dosseret es presenta amb un contorn losanjat i porta sobre camper d'or, dos pals de gules. Altres exemples que demostren la complexa realitat de les armes reials són les portades blasonades amb les armes reials i les del governador del Regne que trobem als llibres de lletres comunes conservats a l'Arxiu del Regne de Mallorca. Per exemple, mentre que a la portada del llibre de 1393-94 hi ha l'escut amb contorn losanjat, d'or, amb dos pals de gules; a la portada corresponent a 1399, apareix el mateix escut, d'or, amb quatre pals de gules, pertanyent les dues portades al període d'un mateix governador, D. Ramon d'Abellà.²² A què responen aquests canvis en el nombre de pals és una qüestió que desconeixem i que aquí deixarem de banda, car sortiria dels límits d'aquest article el aprofundir en aquesta qüestió.

Tornant a l'interior de la Seu, concretament a la clau de volta que tanca el primer tram -començant pel cap- de la nau lateral de l'epístola, hi localitzam un escut en losange, la descripció del qual és: sobre el camper d'atzur(?) quatre flors de lis d'or(?).²³ No tenim cap

¹⁸ Ja ho els va veure Antoni Furió i ho escriu dient *luego [Pere Cima] puso mano a la obra de la Catedral, costeano de sus aorros (sic) la segunda navada o arco de la nave mayor, como lo están pregonando los escudos de sus armas* [A. FURIÓ: 41].

¹⁹ A. FURIÓ: *Episcopologio de la Santa Iglesia de Mallorca*, Palma, 1858, p. 187.

²⁰ Segons J. M. Bover el camper és d'or i l'arbre de sinople [J. M. BOVER: *Nobiliario Mallorquín*, 109 i 110.]

²¹ J. DOMENGE: *L'obra de la Seu. ...*, 148.

²² ARM, LR. 43 i ARM, LR. 47, respectivament.

²³ Els colors i metalls d'aquesta descripció els posem en interrogant car no es poden percebre molt bé. Els escuts pertanyents al cognom Jofre varien molt dins l'àmbit de la Corona d'Aragó puix els hi trobam amb descripcions com: d'atzur, tres flors de lis d'or; els Jofre de València presenten, d'argent tres flors de lis de sable; també de València, d'argent un sautor de gules cantonat de quatre flors de lis d'atzur; escut partit: 1er. d'atzur cinc flors de lis d'or; 2on. de sinople un castell d'argent i vorada general de gules, vuit sautores d'or; els Jofres de Santa Cristina, d'or un sautor de sable cantonat de quatre flors de lis d'atzur [Francesc FERRER I VIVES: *Heràldica Catalana*, tom II, Barcelona, 1995, 84].

notficia d'aquest escut. De tots els armorials i nobiliaris consultats, només Antoni Furió dona una mica de llum sobre aquest escut atorgant les dites armes a la família Jofre.²⁴

Continuant a la part de l'epístola, a la clau de volta que tanca la capella de Sant Martí apareixen les armes de la família Rossinyol.²⁵ Es tracta d'una pedra armera en losange que es envoltada per una orla circular emplenada de fulles estilitzades pròpies del repertori goticista de l'època. L'escut descriu el camper de gules amb dos pals d'or, cadascun carregat amb dos rossinyols de sable aturats, tots mirant a la dreta. Segons ha pogut constatar J. Domenge, la família Rossinyol fou molt generosa *envers el finançament de les obres catedralícies. Segons el llibre de fàbrica del 1373-74, la dona Valença, muller del mercader Pere Rossinyol, va deixar 5 lliures a l'obra i el Pere Rossinyol, a part de donar un reial d'or a la taula de la confraria, en el seu testament llegà la quantiosa suma de 50 lliures a l'obra i a la confraria.*²⁶ Altre cop, els autors d'armorials o nobiliaris no es posen d'acord amb les armes d'aquest llinatge. J. M. Bover s'embulla quan descriu l'escut de la família Rossinyol, qui el defineix amb el camper encarnat, dos pals d'or amb dos rossinyols en pal, afrontats de cara; a més afegeix que *las dos casas* [es refereix a les dues branques: Rossinyol de Defla i Rossinyol de Zagranada] *han usado las mismas armas, poniéndolas la de Rossiñol Zagranada, dentro de un losange, en campo azul.*²⁷ Emperò a l'hora de representar gràficament les peces heràldiques amb els seus colors i metalls ho fa amb aquesta descripció: de gules dos pals d'or carregats cadascun amb dos rossinyols en pal volant i afrontats. Per altra banda F. Ferrer diferencia dos escuts d'aquest llinatge, un el descriu com "Rossinyol", de gules dos pals d'or carregats cadascun de dos ocells de sable volant i afrontats; i un segon dels "Rossinyol de Peralada i Mallorca", d'or un losange de gules amb dos pals d'or carregats cadascun de dos ocells de sable volant i afrontats.²⁸ Aquesta darrera descripció coincideix amb la que féu Sebastià Feliu al seu *Armorial de la Provincia de Baleares*.²⁹ En canvi, Antoni Furió descriu l'escut com de gules, dos pals d'or, cadascun carregat de dos rossinyols aturats en pal i afrontats.³⁰ En canvi, com hem vist abans, l'escut que hi ha la volta de la capella de Sant Martí de la Seu no presenta cap de les descripcions que trobam als armorials, però sí que coincideix amb l'escut -realitzat a l'Edat Moderna- que blasona l'entrada de les cases de Defla. Vet aquí la importància dels restes heràldics per al correcte estudi del blasó.

Al tercer tram de la nau lateral, ben al costat de la capella de Sant Martí, localitzem altra escut que blasona la clau de volta pertanyent al llinatge Desmur. Aquest se'ns presenta dins un contorn rodó el qual es envoltat d'una orla formada per l'entrecruament de fulles de parra. La descripció es redueix a un mur merletat. El més interessant d'aquesta pedra armera és el seu disseny, el qual segueix les formes més antigues, i per tant les més militars. Efectivament, mentre el mur es representat molt baix, ocupant només el peu del camper, els seus cinc merlets són representats de forma molt allargada, acabats en punta. Aquest disseny, que pot semblar distorsionat, respon a una intencionalitat militar, car d'aquesta manera es pot distingir de molt lluny d'altres llinatges que presenten figures heràldiques arquitectòniques, molt fàcils de diferenciar de a prop, però que al camp de batalla podrien dur a confusió.³¹ Al segell de Dalmau de Mur, arquebisbe de Tarragona, usat entre els anys

²⁴ Antonio FURIÓ: *Nobiliario Balear de los escudos de armas de este Reino*, Palma, (manuscrit), f. 87.

²⁵ Segons proposa J. Domenge aquesta capella fou construïda entre els anys 1374 i 1385. J. DOMENGE: *L'obra de la Seu*. ..., 348-49, fig. 16 i 17].

²⁶ J. DOMENGE: *L'obra de la Seu*. ..., 156.

²⁷ J. M. BOVER: *Nobiliario Mallorquín*, 331-332.

²⁸ Francesc FERRER I VIVES: *Heràldica Catalana*, III, 97-98.

²⁹ S. FELIU QUADRENY (1956): *Armorial de la Provincia de Baleares*, Palma, 1956, 99.

³⁰ Antonio FURIÓ: *Nobiliario* ...

³¹ Ja ho adverteix Martí de Riquer quan diu així, *segons Steve Tamborino, seguit per Bernat Mestre, un emblema heràldic havia d'ésser identificable des de 185 metres, cosa que podria semblar exagerada. Però cal tenir present que Steve Tamborino (...) havia intervingut en batalles i en setges de ciutats, cosa que pot*

1423 i 1431, podem observar les seves armes, és a dir, un mur merletat,³² amb un disseny molt semblant al que ens trobam a la clau de volta de La Seu. En canvi, a l'armorial català del segle XVI que es conserva a la Biblioteca de la Universitat de Salamanca,³³ les armes representades dels Mur, de gules un mur merletat d'argent, presenten uns merlets molt més discrets. De fet, el disseny de l'escut de l'armorial de Salamanca serà el que perdurarà en els segles posteriors. Les armes de la família Desmur no només les trobam a la clau de volta que hem descrit, també hi són a una làpida commemorativa que sempre crida l'atenció dels visitants i estudiosos de la Seu i que fou analitzada pel doctor P. de Montaner.³⁴ Respecte a aquesta làpida hem observat un petit detall que no deixa d'ésser curiós; ens referim als merlets d'aquest escut els quals són carregats per una creu paté i una creu de bombardar³⁵ alternades. Era costum entre els cavallers medievals afegir-hi una creu al seu escut si havien estat a les creuades;³⁶ i aquest costum degué ésser el motiu de que Arnau Desmur se les col·loqués al seu escut, car en 1408 fou un dels cavallers que posà l'Illa en estat de defensa amb motiu de la invasió turca que s'esperava.³⁷

Altres escuts que destaquen pel seu disseny heràldic és el que acull la clau de volta que hi ha a la capella de Sta. Maria de la Grada, al costat del portal del Mirador (fig. 4). Es tracta d'un escut en losange amb un griu com a figura heràldica, inscrit dins una orla rodona de tipus vegetal, molt semblant a la que envolta l'escut dels Desmur. Crida l'atenció la magnífica representació d'aquesta figura la qual ens remet als estils més purs de l'heràldica militar medieval, car tota la composició presenta un equilibri absolut. Equilibri que es veu potenciat per la nitidesa i pel total compliment de dues de les lleis més importants del blasó militar d'aquest període, és a dir, la simetria i la llei de plenitud. En heràldica, un escut té simetria quan hi ha una harmonia en la seva composició; i la llei de plenitud es refereix a la necessitat de que la figura (o figures) ocupin la quasi totalitat del camper, adaptant-se al seu contorn.³⁸ Aquestes característiques són plenament satisfetes en aquest exemple. Emperò, no només celebrem la composició de la figura dins el seu contorn, també aplaudim a l'escultor d'aquest escut per com representa al griu, car sembla tret d'un manual d'heràldica, la qual cosa fa que puguem afirmar que estam davant una de les millors representacions de griu a Mallorca, per no dir la millor.³⁹ El principal problema que presenta aquest escut és la pèrdua dels seus colors i metalls originals. De igual forma ens trobam que la documentació consultada fins al moment no ens ha descobert cap notícia sobre aquestes armes. En tot cas sabem que les famílies Andreu, Desbrull, Togores i Vivot tenen com a escut un griu, essent, possiblement, una d'elles la que pagà les 500 lliures a la capella de Sta. Maria de la Grada, necessàries per esculpir les seves armes a la clau de volta.

atorgar fe a aquestes observacions seves. M. DE RIQUER: *Heràldica Catalana. Des de l'any 1150 al 1550*, Barcelona, 1983, I, 19.

³² F. DE SAGARRA: *Sigil·lografia catalana: inventari, descripció i estudi dels segells catalans*, V toms, Barcelona, 1916-1932, 2982.

³³ Ens referim al manuscrit 2490. Aquest armorial ha estat transcrit i publicat en forma de facsímil per Martí de Riquer dins la seva obra *Heràldica Catalana ...* cit, edició que hem consultat.

³⁴ Pedro DE MONTANER: "Blasones y personas en la Catedral", 330.

³⁵ Li diem de bombardar car aquestes creus es perllongaven en forma de forat circular tot per poder acostar les bombardes al dits forats.

³⁶ Modesto COSTA Y TURELL: *Tratado completo de la ciencia del blasón o sea código heráldico-histórico. acompañado de una breve noticia de las principales órdenes de caballería ...*, Barcelona, 1856, 45.

³⁷ Pedro DE MONTANER: "Blasones y personas en la Catedral", 330.

³⁸ Luis F. MESSÍA DE LA CERDA: *Heráldica Española. El diseño heráldico*, Madrid, 1998, 14-16.

³⁹ A l'església de Sant Jaume, de Palma, concretament a la capella del Crist del Sant Sepulcre, hi ha un altre escut amb un griu que, malgrat la seva traça delati el seu origen medieval, i la virtuositat de l'escultor en l'art de la pedra, no ens podem estar de dir que no iguala en res a l'exemple que tenim a la Seu. L'escut de Sant Jaume, de tipologia francesa, no compleix la llei de plenitud, car la figura sobrepassa els límits del contorn, i la figura en sí, no és de la mateixa qualitat escultòrica ni heràldica (per exemple si comparem els caps de griu d'ambdós escuts).

A l'entrada de la Casa de l'Almoïna -avui en dia dóna accés al Museu de la Catedral- es troben uns restes d'enteixinat policrom, concretament uns plafons, els quals presenten un escut en losange (fig. 5). Aquest escut es presenta de gules, un bàcul en pal amb un sudari que l'enrevolta, vorada de sable i carregada de besants d'argent.⁴⁰ Tot l'escut és acollit per una orla quadrangular emplenada amb fullatge molt estilitzat seguint les pautes estilístiques d'altres enteixinats que es localitzen a la ciutat. Per altra banda, al claustre de la Catedral, penjades a la paret es conserven unes bigues policromades de les quals, després de fer una anàlisi formal de les pintures, es pot deduir que pertanyen al mateix enteixinat que els plafons blasonats que ens referíem. Les bigues, seguint el discurs goticista d'altres sostres pintats, presenten els tres pals de la corona mallorquina, és a dir, de gules tres pals -en aquest cas barres, car estan en sentit horitzontal- d'or. Emperò, aquest senyal reial es veu interromput rítmicament per unes orles quadrades -idèntiques a les que acabem de veure- les quals acullen un escut⁴¹ de gules amb una creu floronada d'argent (fig. 6). El doctor Montaner atribueix aquest darrer escut al bisbe Gil Sánchez Muñoz (1429-1446), més conegut com l'antipapa Climent VIII.⁴² Emperò, si posem cura en l'anàlisi heràldica, veurem que difícilment pot ésser aquest el senyal de l'antipapa. Efectivament, a la sala capitular gòtica trobam la tomba blasonada de Gil Sánchez Muñoz, essent el seu escut quarterat: al primer i quart, de gules una creu floronada i buidada; al segon i tercer, el camper encarnat, a l'esquena de l'escut un bàcul en pal amb un sudari que descansa sobre el contorn de l'escut.⁴³ A la mateixa sala trobam una làpida commemorativa fent referència al mateix personatge. Aquesta presenta una descripció que es flanqueja per dos escuts amb les armes de l'antipapa, els quals presenten la mateixa descripció heràldica que hem vist a l'exemple anterior; i encara trobam altre escut, aquest policromat i pintat sobre pergami on es representen les armes del bisbe aragonès,⁴⁴ seguint igualment la descripció dels escuts anteriors. Com veiem, sempre apareix l'escut quarterat. Perquè, doncs, l'escut que hi ha les bigues, en el cas de que fos de Gil Sánchez Muñoz, es presenta sense quarterar, i només es representa amb una creu⁴⁵?, aquest fet no té explicació heràldica. La suposada pertinença d'aquests escuts de les bigues al bisbe Gil Sánchez Muñoz perden encara més força si es té en compte on estava ubicat originàriament l'enteixinat. Així és, el sostre de fusta policrom es trobava a la sagristia. De fet, encara hi ha restes d'aquest malgrat que fou temps enrera emblanquinat⁴⁶ i per tant, estam parlant de la part més oriental del "Cap" de la Seu, la qual fou construïda devers l'any 1300.⁴⁷ En aquest període fou anomenat bisbe de Mallorca D. Guillem de Vilanova, concretament degué ésser elegit el 1304⁴⁸ i morí el 1318. A tot això,

40 Aquesta bordura és un element purament ornamental i no es pot considerar com una peça més de l'escut. B. BESTARD; M. L. ALOMAR: "Els escuts medievals de Can Feliu", 193.

41 Aquest escut també presenta una petita bordura de sable amb besants d'argent, i com hem advertit, la seva funció és estrictament ornamental.

42 Pedro DE MONTANER: "Blasones y personas en la Catedral", 329-330.

43 Aquests dos elements, el bàcul i el sudari, sí que apareixen a les restes de plafons que hi ha a l'entrada de la Sala Capitular. Emperò aquest fet no justifica la relació entre ambdós escuts, car el bàcul i el sudari són dos elements emprats per gairebé tots els bisbes. Vicente DE CADENAS: *Fundamentos de la heráldica (ciencia del blasón)*, Hidalguía, Madrid, 1994, 65.

44 Portada del llibre de fàbrica (1429-1446), conservat a l'Arxiu Capitular de Mallorca.

45 Una creu, en el cas de les bigues floronada plena, mentre que les creus que apareixen als escuts quarterats de l'antipapa són buides.

46 M'han facilitat aquestes dades la Dra. M. M. Riera i N. Soberats.

47 L'autèntica transformació de la mesquita en catedral gòtica no comença fins al segle XIV, i es fa per voluntat de Jaume II de construir la capella funerària de la Trinitat. A la seva mort, l'any 1311, la capella que manava construir en el seu testament del 1306, ja estava en servei. J. DOMENGE: *L'obra de la Seu. ...*, 127.

48 Ens estam referint al que diu Antoni Furió al seu *Episcopologio*: *Las oscuras sombras que nos encubren las curiosidades (...)* Una de las diferentes notas cronológicas que se han ocultado á las investigadoras pesquisas de los que nos precedieron en el encargo de escribir la 'Historia de Mallorca', es la del día y año en que fue nombrado obispo de esta diócesis el señor Villanova, ni por quien fue elegido (...) Su patria y familia nos son desconocidas (...) a la final de sus Constituciones sinodiales el Sr. D. Pedro de Alagon obispo de Mallorca, se lee que el Sr. Villanova fue electo en 1304, lo que no parece inverosímil

cal afegir que l'escut de Vilanova es composat per una creu floronada⁴⁹ i per tant l'heràldica lleva tots el dubtes que puguem tenir sobre l'origen d'aquest enteixinat.

No es tenen moltes dades biogràfiques envers aquest bisbe, D. Antoni Furió al seu *Episcopologio* res no sap de D. Guillem de Vilanova abans d'ésser anomenat bisbe. Emperò, potser l'heràldica altre vegada ens pugui brindar noves dades sobre el personatge a qui representa. Recordem que l'enteixinat aquí tractat presenta dos escuts diferents: el primer, el qual es localitzat a les bigues que es conserven al claustre de la Seu, presenta una creu floronada, armes que representen, ho acabem de dir, el llinatge Vilanova; el segon, conservat a uns plafons que hi ha a l'entrada de la casa de l'Almoïna, presenten un escut, descrit més amunt, i que es representat per un bàcul i un sudari que l'enrevolta. Aquest darrer escut no representa altre cosa que el símbol d'un abat o prior,⁵⁰ figura poc coneguda a Mallorca -possiblement aquestes restes d'enteixinat acullen els signes d'abat més antics de l'Illa i dels més antics de la Corona d'Aragó- però més comú a Catalunya on tenim mostres que reculen al segle XIII,⁵¹ com és el cas de la tomba d'Eldiarda d'Anglesola que fou abadesa de Vallbona de les Monges entre 1246 i 1258. Al seu sepulcre hi ha representades les armes del seu llinatge i també hi ha la seva imatge jaient amb un bàcul amb un sudari que l'enrevolta. Al mateix monestir trobam altre sepultura de 1340 pertanyent a l'abadessa Alamanda d'Avinyó on hi ha representades les seves armes familiars les quals perimetren un bàcul, també, amb el sudari enrevoltant-lo. Seguint al mateix monestir, emperò ja entrats en el segle XV localitzam altre sepultura pertanyent a Violant de Perellós qui fou abadesa entre 1419-1422, on veiem representat altre vegada el mateix discurs heràldic amb la mateixa disposició. En canvi, en el segle XVI el sudari ja no es representa enrevoltat, sinó que apareix afegit al bàcul i segueix el perfil superior de l'escut. Aquest és el cas d'Elionor de Vilafranca, altre cop al monestir de Vallbona de les Monges, del qual fou abadesa entre 1537 i 1547. En tot cas, D. Guillem de Vilanova degué ésser, abans de bisbe, abat d'algun monestir, encara que desconexim de quin i aquest fet explicaria l'aparició del bàcul i el sudari a l'enteixinat, convertint-se -pel que fins ara hem pogut constatar- en la figura heràldica eclesiàstica més antiga de Mallorca.

Finalment, cal fer esment d'uns escudets que es troben tancant les voltes dels dosserets que hi ha a les arquivoltes, brancals i frontis del Portal del Mirador. Aquest tram de la Seu fou construït entre 1389 i 1402. Pere Morey, amb bona formació escultòrica, fou qui s'encarregà de dirigir les obres. Entre l'octubre de 1391 i el juny de 1393 sembla que hi hagué una interrupció de les obres. L'arribada de dos imaginaires estrangers -Johan de Valencines i Rich Alamant- permeté reprendre la tasca constructiva. Al 1394 morí Pere Morey, el 1402 es treia la bastida del portal, el 1417 es posaven les portes i el 1422 es localitza a Guillem Sagraera qui cobrà 24 florins per tallar l'escultura de Sant Pere.⁵² Pel que sembla, fou Rich Alamant qui s'encarregà *dels motius ornamentals de caràcter arquitectònic i fitomòrfic mentre que Johan de Valencines assumia l'escultura figurada, tot continuant un programa ja iniciat per Pere Morey.*⁵³ Per tant, les figures heràldiques foren fetes per Alamant entre l'estiu de 1393 i 1394, a qui se li encarregaren els dosserets i els capitells, i,

atendida la època del trànsit de su antecesor. [A. FURIÓ: *Episcopologio de la Santa Iglesia de Mallorca*, Palma, 1858, 12 i 13].

⁴⁹ Francesc Ferrer presenta nou escuts de diferent branques dels Vilanova, tots ells tenint com a armes una creu floronada. Francesc FERRER I VIVES: *Heràldica Catalana*, III, p. 376-377].

⁵⁰ *Los abades religiosos traen el mismo timbre que los abades mitrados, con la diferencia de poner el sudario por marca de su regularidad, que es un pequeño tafetan blanco atado al báculo ...* Modesto COSTA Y TURELL: *Tratado completo de la ciencia del blasón ...*, 125]

⁵¹ Segle, per altra banda, que dona inici a l'heràldica eclesiàstica. Vicente DE CADENAS: *Fundamentos de la heràldica ...*, 59].

⁵² J. DOMENGE: *L'obra de la Seu ...*, 165.

⁵³ J. DOMENGE: *L'obra de la Seu ...*, 165.

de fet, mentre feia els successius dosserets que aixopluguen els apòstols de la Santa Cena, Johan de Valencines estava esculpint als propis sants.⁵⁴

Aleshores, tots els dosserets tenen una petita clau de volta de les quals hi ha que no presenten figures heràldiques, i el que presenten són motius decoratius, lletres -una o varies- o bé claus apareixen llises. Les claus de volta que tenen escut, a l'ésser monocromes, fa molt difícil atorgar-les la representació d'algun llinatge. Per tant, en la descripció que farem a continuació obviarem el camper. Així, a les dues arquivoltes i els brancals hi localitzam: un mon floronat i floroné⁵⁵ (Pujals?) (fig. 7); una creu de Tau -o de Sant Antoni-; una banda (Bauçà?); una creu plena; partit en faixa (Sagristà?); una torre merletada; una campana; una creu plena amb dues creuetes que flanquegen el cap; cinc faixes; tallat endentat, que pertany a la família Roig (fig. 8); quarterat, el primer i quart, dos pals i el segon i tercer un castell amb tres torres, que són les armes de la Universitat de Mallorca; tres flors de lis ordenades (2x1); dos pals; una petxina (Vida, Pelegrí o Salt); una estrella (Fuster?) ... Pel que fa als senyals que apareixen als dosserets que cobreixen la Santa Cena cal dir que no es tracta de motius heràldics pròpiament dits. Les claus coincideixen amb cada un dels apòstols i amb Jesús. Sobre aquestes hi ha esculpits els signes de Jesús i els apòstols, és a dir, sobre el Senyor hi ha la clau amb les inicials "IHS"; sobre St. Jaume una copinya, sobre St. Pere una clau, sobre St. Pau una espasa, sobre St. Bartomeu un ganivet, sobre St. Judes Tadeu una destral ...

Encara resten més peces heràldiques medievals que no hem vist, i que per ara no veurem. Ens estem referint a totes aquelles claus de volta gòtiques que en períodes posteriors se'ls afegí una peça rodona de fusta, normalment decorada amb una escena religiosa, encara que també es poden pintar escuts.

En definitiva, la Seu esdevé un lloc primordial per a l'estudi de l'heràldica car presenta un gran nombre de peces procedents de diferents institucions -predominen les eclesiàstiques i les gentilícies- i pel que fa al període medieval trobam exemples d'un ample ventall cronològic, tipològic i de diferents suports, i tot plegat -i aquest fet diferencia la Seu d'altres edificis, sobretot si els comparem amb edificis privats- permet datar amb força exactitud els escuts i àdhuc, en alguns casos saber l'autoria dels escultors i/o finançadors de les peces heràldiques.

Pel cas concret d'aquest estudi cal ressaltar que l'heràldica de la Seu, concretament els escuts pintats sobre fusta del bisbe Vilanova, ha permès que puguem datar per primera vegada un enteixinat medieval, tipologia, aquesta, de sostres tant coneguda i tan poc estudiada.

⁵⁴ J. DOMENGE: *L'obra de la Seu. ...*, 169.

⁵⁵ En alguns escuts on figura el mont floronat apareixen entre els pétals de la flor de lis dos pistils simètrics. El mont floronat és una figura heràldica molt comuna a Catalunya i Mallorca, pràcticament inexistent a la resta d'Espanya, i, segons Martí de Riquer, aquests dos pistils són afegits a alguns escuts a partir de l'aparició del florí d'or, moneda creada per Pere el Cerimoniós el 7 d'agost de 1346 en establir-se la seca de Perpinyà. M. DE RIQUER: *Heràldica Catalana ...*, 266]. El pavès dels Pujals conservat al Museu de la Catedral presenta un mont floronat i florené, encara que la seva representació no es subjecta a la norma, car els pistils enlloc de representar-se tombats cap a defora conflueixen cap a dins.

Relació de les imatges (totes les imatges són de l'autor):

- Figura 1: Escut de la família Cruïlles (ca. 1374) flanquejant la rosassa major de la Seu.
- Figura 2: Armes d'Artal de Foces (1358), Senyor de Cabrera i Governador del Regne de Mallorca.
- Figura 3: Armes del bisbe de Mallorca Pere Cima (1377-†1390) blasonant un dels contraforts de la Seu.
- Figura 4: Escut que blasona amb un griu la clau de volta de la capella de Sta. Maria de la Grada.
- Figura 5: Signe d'abat (bàcul amb el sudari enrevoltat) pertanyent a l'antic enteixinat que cobria la sagristia de la Seu (ca. 1304-1318).
- Figura 6: Armes del bisbe Guillem de Vilanova (1304-1318) sobre unes de les bigues de l'antic enteixinat de la sagristia de la Seu.
- Figura 7: Escut de la família Pujals (?) a un dels dosserets acollits pel Portal del Mirador.
- Figura 8: Escut de la família Roig a un dels dosserets acollits pel Portal del Mirador.

RESUM

Aquest article tracta sobre l'heràldica medieval que es troba a la Seu de Mallorca. Estudiem els escuts des del punt de vista estilístic i heràldic intentant atorgar a quins llinatges pertanyen.

RESUMEN

En este artículo se estudia la heráldica medieval conservada en la Catedral de Mallorca. Se analizan los escudos desde el punto de vista estilístico y heráldico intentando identificar las correspondientes familias representadas.

ABSTRACT

This article talk about medieval heraldry from de Mallorca's Cathedral. We study the shields from the point of view stylist and heraldic and try to award that who lineage belong.